

RECENZJA

*Emotion and Memory in Development. Biological, cognitive and social considerations*Jodi A. Quas, Robyn Fivush (eds). Oxford:
Oxford University Press, 2009

MAŁGORZATA STĘPIEŃ-NYCZ

Instytut Psychologii
Uniwersytet Jagielloński
Kraków

Książka *Emotion and Memory in Development*, wydana w 2009 roku przez Oxford University Press, jest 24. pozycją z serii wydawniczej Series in Affective Science, założonej w 1982 roku przez Paula Ekmana i Klausa R. Scherera. Aktualnie redaktorami serii są Richard J. Davidson i Klaus R. Scherer, znakomici specjaliści w zakresie psychologii emocji. Warto zwrócić uwagę, że spośród 24 pozycji, jakie ukazały się w omawianej serii, książka *Emotion and Memory in Development* jest drugą, która odnosi się w całości do problematyki rozwojowej. Poprzednia publikacja w serii podejmująca problematykę rozwojową została wydana przed czterema laty i dotyczyła rozwoju zaangażowania społecznego z perspektywy neurobiologicznej¹. Można zatem zauważyć, że dopiero od niedawna problematyka rozwojowa zyskuje uznanie wśród badaczy zajmujących się psychologią emocji.

Omawiana pozycja, składająca się z szeregu artykułów, została zredagowana przez Jodi A. Quas i Robyn Fivush. Obie redaktorki od lat prowadzą badania dotyczące związków emocji i pamięci w rozwoju, są też autorkami wielu publikacji z tego zakresu. Również autorzy kolejnych artykułów są niewątpliwie specjalistami w dziedzinie będącej tematem książki. W prezentowanych artykułach o-

wiają oni teoretyczne i empiryczne studia prowadzone przez siebie i swoich współpracowników.

Trzy podstawowe pytania, na które poszukują odpowiedzi autorzy kolejnych artykułów, dotyczą: źródeł indywidualnego zróżnicowania reakcji dzieci na sytuacje emocjonalne oraz, w konsekwencji, zróżnicowania w zakresie sposobu pamiętania tych sytuacji; zrozumienia emocjonalnej natury stresujących sytuacji pamiętanych przez dzieci; podobieństw i różnic pomiędzy wspomnieniami dotyczącymi sytuacji silnie naładowanych emocjonalnie (zwłaszcza emocjami negatywnymi) oraz tych emocjonalnie neutralnych bądź codziennych, niewywołujących silnego pobudzenia, jak również różnic indywidualnych w zakresie pamiętania różnego rodzaju wydarzeń. Jak można będzie się przekonać, czytając poszczególne artykuły, różni autorzy próbują odpowiadać na powyższe pytania w bardzo zróżnicowany sposób, patrząc na nie z odmiennych perspektyw i odmiennych poziomów analizy. Wydaje się, że w tym również leży wartość omawianej książki, gdyż prezentuje ona całą złożoność i bogactwo omawianych problemów.

Pozycja *Emotion and Memory in Development* składa się z czterech części, spójnych z podtytułem książki: *Biological, Cognitive*

and Social Considerations. Część pierwsza, zatytułowana „Stress and Memory, Empirical Evidence”, zawiera cztery artykuły, odnoszące się przede wszystkim do rozważań poznawczych, związanych z rozwojem pamięci. Pierwszy artykuł („Remembering Negative Childhood Experiences: an Attachment Theory Perspective”), autorstwa Y. Chae, C.M. Ogle i G.S. Goodman, dotyczy związków między przywiązaniem a emocjonalnymi reakcjami dziecka i jego pamięcią stresujących doświadczeń. Z kolei L. Baker-Ward, P.A. Ornstein i L.P. Starnes w artykule „Children’s Understanding and Remembering of Stressful Experiences” rozważają wpływ, jaki wywiera rozumienie przez dzieci emocjonalnych sytuacji (zarówno przed ich wystąpieniem, jak i w trakcie), na późniejszą pamięć tych wydarzeń. Również autorzy kolejnego artykułu („Injuries, Emergency Rooms, and Children’s Memory: Factors Contributing to Individual Differences”), C. Peterson i K.L. Warren, rozważają pamięć dzieci w odniesieniu do stresujących wydarzeń, tym razem w kontekście różnych charakterystyk indywidualnych, takich jak wiek, natężenie odczuwanego stresu, kompetencje językowe, temperament czy styl komunikacyjny rodziców. W przedstawianych badaniach okazało się, że na pamiętanie przez dzieci stresujących wydarzeń nie miały wpływu takie czynniki, jak kompetencje językowe dziecka czy temperament, natomiast istotny okazał się wpływ stylu, w jakim rodzice rozmawiali z dzieckiem na temat danego wydarzenia. Zapamiętywanie ułatwiało opracowywanie treści przez rodziców oraz zachęcanie do tego dziecka (w przeciwieństwie do stylu charakteryzującego się jedynie prostym przywołaniem omawianych zdarzeń). W ostatnim artykule tej części („Stress and Autobiographical Memory Functioning”) A. Follmer Greenhoot, R.J. Johnson, J.P. Legerski i L.A. McCloskey opisują związki rozwoju pamięci autobiograficznej oraz sytuacji stresowych, przeżywanych przez dziecko, zwłaszcza tych związanych z doświadczaną przez dziecko przemocą i innymi rodzajami nadużyć. Badacze wskazują, że traumatyczne doświadczenia

okresu dzieciństwa w znaczący sposób wpływają na kształtowanie się pamięci autobiograficznej, zwłaszcza w odniesieniu do nasycenia wspomnień emocjami i ich późniejszego przywoływania w wypowiedziach. Autorzy wskazują również na znaczenie szerszego kontekstu socjalizacyjnego oraz sposobów radzenia sobie z emocjami dla kształtowania się wzorców pamięci autobiograficznej.

Artykuły zawarte w drugiej części książki, zatytułowanej „Stress, Coping, and Parent-child Narratives”, skupiają się przede wszystkim wokół społecznego kontekstu związków emocji i pamięci. Autorzy zwracają uwagę na znaczenie stylu przywiązania (zarówno dziecka, jak i rodziców) oraz konwersacji, jakie rodzice prowadzą z dziećmi na temat stresujących wydarzeń, dla pamiętania tych wydarzeń przez dzieci oraz rozwijania skutecznych sposobów radzenia sobie w trudnych sytuacjach. Pierwszy artykuł w tej książce („Coping and Memory: Automatic and Controlled Processes in Adaptation to Stress”), autorstwa B.C. Compas, L.K. Campbell, K.E. Robinson oraz E.M. Rodriguez, zawiera model reakcji na stres, będący punktem odniesienia dla zrozumienia związków, jakie zachodzą między sytuacjami stresowymi, radzeniem sobie z nimi oraz pamięcią. Model ten podkreśla znaczenie dwóch rodzajów procesów w radzeniu sobie z sytuacjami trudnymi. Pierwszy rodzaj procesów to procesy automatyczne, związane przede wszystkim z uwarunkowaniami temperamentalnymi (na przykład reaktywnością) i przejawiające się w unikaniu stresujących sytuacji lub nadmiernym skupianiu się na nich oraz pobudzeniu fizjologicznym. Z kolei drugi rodzaj procesów to procesy kontrolowane, związane z podejmowaniem próby poradzenia sobie ze stresującą sytuacją. Autorzy zwracają także uwagę na pośredniczącą rolę funkcji zarządzających – funkcje te wiążą się bowiem ze strategiami radzenia sobie przyjmowanymi przez daną osobę. Z kolei autorzy następnego artykułu („Mother-Child Emotion Dialogues: a Window into the Psychological Secure Base”), D. Oppenheim i N. Koren-Karie, skupiają się na znaczeniu, jakie dla rozwoju

pamięci dziecka (obejmującej również sytuacje trudne) mają konwersacje z matką. Autorzy wychodzą poza proste stwierdzenie istnienia takiego związku i wskazują rolę, jaką konwersacje z matką (a zwłaszcza ich szczególny typ, charakteryzujący się emocjonalnym dopasowaniem do dziecka) pełnią w budowaniu „bezpiecznej bazy”, z której dziecko może eksplorować swoje środowisko (również w odniesieniu do zdarzeń, które już minęły, a są zawarte w pamięci dziecka). Również autorki kolejnego artykułu, D. Laible i T. Panfile („Mother-Child Reminiscing in the Context of Secure Attachment Relationships: Lessons in Understanding and Coping with Negative Emotions”), podkreślają rolę zarówno konwersacji prowadzonych z rodzicami na temat emocji, jak i bezpiecznego przywiązania w rozumieniu emocji przez dzieci. Autorki wskazują, że w poznawczym opracowywaniu emocji przez dzieci ważny jest styl komunikacji przyjmowany przez rodziców w trakcie rozmów na temat emocji – rozumieniu emocji sprzyja styl opracowujący, otwarty, zwłaszcza w odniesieniu do emocji negatywnych, które wymagają głębszego zrozumienia i opracowania niż emocje pozytywne. Ponadto autorki zwracają uwagę na związek między stylem komunikacji rodziców a stylem przywiązania dziecka. Laible i Panfile argumentują, że wewnętrzne modele robocze relacji przywiązania tworzą się na podstawie jakości komunikacji dziecka i opiekuna: wewnętrzne modele robocze dzieci przywiązanych w sposób bezpieczny tworzą się na podstawie otwartej komunikacji, zachodzącej w ciepłej i bezpiecznej relacji, natomiast komunikacja zamknięta, unikająca pewnych tematów, zwłaszcza trudnych (takich jak emocje negatywne), sprzyja tworzeniu wewnętrznych modeli roboczych opartych na braku poczucia bezpieczeństwa w relacji z opiekunem. Dla jakości komunikacji ważny okazał się również styl przywiązania rodzica, a nie tylko dziecka. Podobne wnioski przedstawia ostatni artykuł w tej części książki („Creating a Context for Children’s Memory: the Importance of Parental Attachment Status, Coping, and Narrative Skill for Co-constructing Meaning Following Stressful Experiences”), autorstwa J. McDermott Sales. Autorka rozważa czynniki, mające wpływ na styl komunikacyjny rodzica. Na podstawie wielu badań stwierdza, że styl otwarty, opracowujący, sprzyjający rozwojowi rozumienia emocji u dzieci jest związany z kompetencjami rodzica w zakresie radzenia sobie z emocjami oraz stylem przywiązania rodzica. Te trzy właściwości: bezpieczny styl przywiązania, wysokie kompetencje w zakresie radzenia sobie z emocjami oraz otwarty, opracowujący styl komunikacji tworzą swego rodzaju „rusztowanie” (*scaffolding*) pomagające dziecku w rozumieniu świata przeżyć emocjonalnych. Rodzice posiadający te właściwości dostarczają dziecku bardziej spójnych i opracowanych narracji na temat stresujących sytuacji, zawierających więcej możliwości ich rozwiązania i emocjonalnego poradzenia sobie z nimi; ponadto narracje te zawierają więcej wyjaśnień oraz odniesień do emocji.

Trzecia część książki prezentuje perspektywę biologiczną w odniesieniu do problematyki emocji i pamięci i jest zatytułowana „Stress, Physiology, and Neurobiology”. Autorzy pierwszego artykułu tej części („An Integrated Model of Emotional Memory: Dynamic Transactions in Development”), K. Weede Alexander i K. Davis O’Hara, zwracają uwagę na złożoność relacji między emocjami a pamięcią. Podkreślają, że nie wystarczy wziąć pod uwagę natury bodźców emocjonalnych czy charakterystyk danej osoby, ale konieczne jest podejście transakcyjne, umożliwiające zrozumienie, w jaki sposób doświadczenie emocjonalne jest przechowywane w pamięci w toku rozwoju. W kolejnym artykule, zatytułowanym „Development and Social Regulation of Stress Neurobiology in Human Development: Implications for the Study of Traumatic Memories”, K.L. Wiik oraz M.G. Gunnar rozważają wpływ, jaki na rozwój systemu afektywnego i poznawczego wywierają reaktywność dziecka oraz wystawienie na chroniczne oddziaływanie bodźców stresowych. Autorki skupiają się przede wszystkim na poziomie czynników hormonalnych

i neuroprzekazników. Z kolei autorzy kolejnego artykułu („Stress Effects on the Brain System Underlying Explicite Memory”), L.J. Carver i A. Cluver, omawiając podobne zagadnienia, skupiają się na strukturach mózgu zaangażowanych w procesy kodowania i przechowywania informacji. W ostatnim artykule tej części („Physiological stress responses and children’s event memory”), A.R. Wallin, J.A. Quas i I.S. Yim opisują, w jaki sposób reakcje na stres, w odniesieniu do różnych fizjologicznych systemów, mogą oddziaływać na pamięć dzieci w zakresie stresujących doświadczeń, zarówno bezpośrednio, jak i w powiązaniu ze złożonym społecznym kontekstem tych doświadczeń.

Ostatnia, czwarta część książki, zatytułowana „Integration and New Directions”, zawiera podsumowanie problematyki zawartej w artykułach zamieszczonych w trzech pierwszych częściach książki. Autorzy artykułów tej ostatniej części (R. Fivush: „Co-Constructing Memories and Meaning over Time”; R.A. Thompson: „Relationships, Stress and Memory”; P.J. Bauer: „Complications Abound, and why that’s a Good Thing”; K. Salmon i R. Conroy: „Emotion and Memory in development: clinical and forensic implications”) podsumowują osiągnięcia w zakresie rozumienia relacji, jaka zachodzi między emocjami a pamięcią w toku rozwoju. Odwołują się oni zarówno do artykułów zamieszczonych w książce, komentując i omawiając przedstawione w nich treści, jak i do tych wyników badań, prowadzonych przez siebie, jak również innych badaczy. Część ta zawiera zatem podsumowanie aktualnego stanu wiedzy na temat związków emocji i pamięci w rozwoju, jak również czynników wpływających na te związki.

Podsumowując treści zawarte w książce, warto wskazać kilka istotnych kierunków, w których zmieniają się aktualnie próby zrozumienia związków emocji i pamięci w toku rozwoju. Przede wszystkim zwraca się uwagę na konieczność prowadzenia analiz na wielu poziomach, począwszy od poziomu biochemii mózgu, przez poziom neurofizjologii i neuroanatomii, następnie przez poziom procesów

poznawczych danej jednostki, aż po szeroki kontekst społeczny, obejmujący zarówno zdarzenia zachodzące w otoczeniu dziecka, jak i relacje z innymi osobami. Na tym ostatnim poziomie szczególnie podkreśla się rolę kontaktu z bliskimi osobami (zwłaszcza rodzicami) w kontekście jakości relacji, jak również podejmowanych w tej relacji działań, szczególnie w odniesieniu do komunikacji. Różni autorzy zwracali uwagę na znaczenie, jakie rozmowy rodziców z dziećmi na temat emocji mają zarówno dla sposobu reagowania dzieci na sytuacje trudne emocjonalnie, dla sposobu radzenia sobie z tymi sytuacjami, jak i dla ich zrozumienia oraz późniejszego ich pamiętania. Warto zwrócić również uwagę, że choć prezentowana pozycja zawiera bardzo bogaty przegląd badań i koncepcji integrujących współczesną wiedzę w odniesieniu do prezentowanego tematu, wciąż jeszcze pozostaje wiele pytań, które domagają się odpowiedzi. Niewątpliwie jednak świadomość złożoności omawianych relacji, ich skomplikowania – choć z jednej strony z pewnością utrudnia prowadzenie badań i integrację wyników – z drugiej strony może się przyczynić do pełniejszego zrozumienia relacji, jaka zachodzi między emocjami a pamięcią w toku rozwoju. Książka *Emotion and Memory in Development* stanowi z pewnością dobry punkt wyjścia do zapoznania się z aktualnym stanem wiedzy w odniesieniu do problematyki pamięci i emocji w toku rozwoju i do projektowania kolejnych przedsięwzięć badawczych w tym zakresie.

Ponadto omawiane w książce zagadnienia, poza tym, że same w sobie są niezwykle interesujące, mają również ważne implikacje praktyczne. Autorzy wielu artykułów zawartych w tomie podkreślają znaczenie prowadzonych badań i ich wyników dla praktyki sądowniczej (w sytuacji, gdy dzieci są powoływane na świadków określonych wydarzeń, często stresujących), edukacyjnej (w odniesieniu na przykład do przywoływania informacji w warunkach stresu, na przykład w warunkach egzaminacyjnych) oraz klinicznej (szczególnie w odniesieniu do skutków długotrwałego stresu, związanego z chorobami przewlekłymi, dla poznawczego

i emocjonalnego funkcjonowania dziecka oraz jego sposobów rozumienia swojej sytuacji i podejmowania prób radzenia sobie z nią). Zrozumienie złożonych związków między emocjami a pamięcią, możliwe dzięki zebraniu i integracji dostępnej wiedzy, może się przyczynić do za-

stosowania tejże wiedzy we wspomnianych wyżej kontekstach praktycznych, dając możliwość lepszego wspomagania funkcjonowania dzieci w trudnych i wymagających emocjonalnie sytuacjach.

PRZYPIS

¹ P.J. Marshall, N.A. Fox (red.), (2005), *The Development of Social Engagement: Neurobiological Perspectives*. Oxford: Oxford University Press.